

Іщук С.О.

ОЦІНЮВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ВИРОБНИЦТВА БОРОШНА ТА ПРОДУКЦІЇ З НЬОГО В УКРАЇНІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України», м. Львів

У статті здійснено комплексне дослідження ключових тенденцій виробництва зернових (пшениці і жита) та продукції їх промислового перероблення в Україні у регіональному розрізі. Результати аналізу засвідчили, що попри наявність значного сировинної бази, для вітчизняного борошномолольного виробництва характерна негативна динаміка, що є наслідком зменшення обсягу зернових, спрямованих на переробку упродовж 2014–2018 років, на 37%. У підсумку, в Україні лише 6,54% виробленого зерна перероблялось на борошно. Із негативними тенденціями розвитку борошномолольної промисловості тісно корелювали тренди виготовлення продукції з борошна, зокрема виробництво хліба та хлібобулочних виробів за вказаний період зменшилось на 39,21%, кондитерських виробів – на 28,69%, а макаронних виробів – на 20,7%. Автором здійснено групування регіонів за масштабами виробництва зернових і продуктів їх перероблення (борошна та виробів із нього). Визначено потенціал розвитку виробництва продукції з борошна у розрізі її основних видів на мезорівні, а також ступінь спеціалізації регіонів на виготовленні кондитерських виробів. Виконано структурно-динамічне оцінювання експортно-імпортерних операцій із зерновими культурами та продуктами їх промислового перероблення. Встановлено, що для України характерне стійке зростання рівня експортно-орієнтованості цього сегмента економіки, проте у співвідношенні між обсягами випуску і експорту зернових і продукції з них є значний дисбаланс. Так, частка експорту у випуску пшениці у 2018 році перевищила аналогічний показник для продукції борошномолольної промисловості у 3,54 разу. У цьому контексті окреслено ключові напрями розвитку в Україні виробництв із поглибленого перероблення зернових культур. Наведено пропозиції щодо організаційно-інституційного стимулювання вітчизняного експорту продукції харчової промисловості, зокрема виготовленої із зерна та борошна.

Ключові слова: виробництво зернових, борошно, промислове перероблення, продукція з борошна, регіони, експорт, імпорт.

DOI: 10.32434/2415-3974-2020-11-1-68-78

Вступ і постановка проблеми

Виробництво та перероблення зернових культур є одними з ключових секторів національної економіки, оскільки їх продукція гарантує продовольчу і, певною мірою, економічну безпеку держави. Україна володіє колосальним виробничим і експортним потенціалом у зерновому сегменті, надто в сучасних умовах, коли попит на зернові на внутрішньому ринку знижується, а на світовому, навпаки, зростає.

Аргументацією такої тези є збільшення у 2019 році обсягів українського експорту пшениці майже на 50% (зокрема, до країн Євросоюзу – майже у 6 разів), порівняно з попереднім роком. Однак, високий ступінь залежності від цін на сировинних ринках посилює ризики для національної економіки при погіршенні світової кон'юнктури, надто в умовах глобальної нестабільності. Показовий приклад – недавнє зниження світових цін на зернові культури внаслідок поши-

рення коронавірусу з Китаю. Такі обставини обумовлюють необхідність активізації діяльності як органів державної і місцевої влади, так і безпосередньо товаровиробників у напрямі поступової переорієнтації структури вітчизняного експорту на користь продукції з високою часткою доданої вартості. Це передбачає нарощення виробництва та поглиблення переробки зернових культур високої якості (відповідно до світових стандартів), що своєю чергою, вимагає модернізації виробничих потужностей на інноваційній основі, але водночас дозволить підвищити рівень прибутковості вітчизняного агросектора та підвищити його конкурентоспроможність.

Аналіз досліджень та публікацій

Стратегічна важливість агросектора для забезпечення соціально-економічного розвитку України зумовлює значну зацікавленість науковців і практиків у здійсненні досліджень за цим напрямом. Так, в [1] охарактеризовано макроекономічні цілі, завдання і виклики сучасного агропродовольчого розвитку в Україні, а також оцінено перспективи нарощування сільгоспвиробництва та посилення ролі аграрного сектора у вітчизняній економіці. Тенденції розвитку світового ринку зерна наведено у [2]. Сучасний стан, актуальні проблеми та перспективи розвитку зернопродуктового підкомплексу України висвітлено у [3]. Аналіз стану та передумов розвитку підприємств зернопереробної галузі України проведено у [4]. Перспективи підвищення експортного потенціалу зернопереробних підприємств окреслено у [5]. Водночас масштабність агропромислового сектора національної економіки та його неоднорідність у територіальному аспекті актуалізує дослідження, зокрема сегменту переробки зернових, на регіональному рівні.

Мета статті і виклад основного матеріалу

Метою дослідження є визначення потенціалу виробництва зернових, зокрема пшениці та жита, в Україні і продукції їх промислової перероблення (борошна та виробів із нього) у регіональному розрізі та окреслення перспектив його розвитку.

Переробка зернових – один із найперспективніших напрямів розвитку агропромислового виробництва, з огляду на зростання попиту на ці культури та продукти їх переробки на світовому ринку. До найбільш широко вирощуваних зернових культур належить пшениця. Україна входить у першу десятку виробників пшениці у світі, попри низхідний тренд виробництва цього виду зернових (рис. 1). Водночас виробництво жита в Україні є незначним і має спадну тенденцію – у 2018 році його частка в обсязі виробництва пшениці склала лише 1,65% (проти

2,86% у 2013-му). Згідно з авторськими розрахунками, виконаними на основі даних Державної служби статистики України (ДССУ), серед регіонів найвище значення цього показника традиційно характерне для північних областей: Волинської (9,01% у 2018 році проти 14,60% у 2013-му), Житомирської (10,35% проти 21,19%), Рівненської (13,77% проти 14,95%) і Чернігівської (8,01% проти 27,84%).

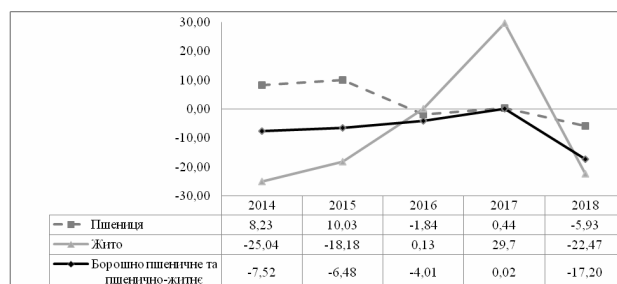

Рис. 1. Темпи приросту виробництва зернових і борошна в Україні, %

Примітка: джерело – авторські розрахунки за даними ДССУ [6;7]

Упродовж 2014–2018 рр. зростання обсягів виробництва пшениці і жита (далі – зернових) відбулось у 17-ти областях, із них найбільше – у Херсонській (на 69,79%), Житомирській (на 69,27%), Хмельницькій (на 49,36%), Тернопільській (на 49,06%), Івано-Франківській (на 44,39%) і Одеській (на 43,76%). Водночас у 7-ми областях відбулось зниження значень цього показника, а надто у Донецькій (на 34,95%) і Закарпатській (на 26,07%). Основними виробниками зернових є Одеська, Харківська, Вінницька, Запорізька і Дніпропетровська області (табл. 1).

За 9 місяців 2019 року динаміка виробництва пшениці в Україні була позитивною – темп приросту склав 15,10% відносно аналогічного періоду попереднього року. У виробництві жита ситуація протилежна – падіння 15,80% за вказаний період.

Пшениця і жито – це основні зернові культури, які формують сировинну базу для борошномолольного виробництва. В Україні спостерігається стійка тенденція до зниження темпів останнього, яке, своєю чергою, є сировинною основою для виготовлення продукції з борошна. Упродовж 2014–2018 рр. виробництво борошна пшеничного та пшенично-житного (далі – борошна) в Україні скоротилось на 31,24% (до 1634,76 тис. т), зокрема, у 2018-му – на 17,20% (рис. 1). За попередніми даними ДССУ, у 2019 році падіння виробництва борошна дещо сповільнилось – темп приросту значень цього показника склав –3,01%.

Регіональна структура виробництва пшениці і жита, %

Область	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Вінницька	6,69	7,11	6,83	8,60	6,54	6,71
Волинська	2,38	2,63	2,71	2,80	2,88	2,93
Дніпропетровська	7,78	6,77	7,56	5,64	6,67	6,22
Донецька	6,12	5,76	3,92	4,58	4,72	3,65
Житомирська	1,73	1,74	2,16	2,58	2,41	2,68
Закарпатська	0,50	0,50	0,44	0,41	0,35	0,34
Запорізька	6,47	6,91	7,46	6,47	7,81	6,60
Івано-Франківська	1,00	1,21	1,20	1,13	1,13	1,32
Київська	3,80	3,78	3,79	4,13	2,86	3,65
Кіровоградська	4,88	4,29	4,28	4,26	3,39	4,34
Луганська	3,13	3,00	2,44	2,98	3,56	3,21
Львівська	2,65	3,04	3,21	3,12	3,01	3,19
Миколаївська	5,28	5,50	5,50	4,60	5,37	5,43
Одеська	7,15	7,53	6,89	8,00	8,57	9,42
Полтавська	5,15	4,07	4,92	4,38	3,68	4,10
Рівненська	1,72	1,99	1,88	1,92	1,99	2,11
Сумська	4,05	3,72	4,24	3,61	3,95	3,71
Тернопільська	3,06	3,96	3,72	4,12	4,15	4,18
Харківська	8,98	8,23	8,35	7,82	8,43	7,15
Херсонська	3,83	5,64	6,65	4,82	6,22	5,96
Хмельницька	3,66	4,24	4,55	5,24	5,05	5,02
Черкаська	4,69	4,34	4,88	4,67	2,78	3,95
Чернівецька	0,72	0,80	0,78	0,69	0,77	0,73
Чернігівська	3,06	3,23	3,09	3,43	3,71	3,41
Всього	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Примітка: джерело – авторські розрахунки за даними ДССУ [6]

У 2018 році, порівняно з 2013-м, виробництво борошна зросло у 7-ми областях, із них найбільше у Житомирській (на 75,05%), Хмельницькій (на 67,75%) і Київській (на 33,02%), а порівняно з 2017-м, – лише в 5-ти: Закарпатській (на 28,28%), Київській (на 1,78%), Львівській (на 6,25%), Хмельницькій (на 3,08%) і Чернігівській (на 7,59%). Найсуттєвіше зниження обсягів виробництва борошна за цей період відбулось у Донецькій (на 97,68%), Луганській (на 79,62%) та Кіровоградській (на 67,99%) областях. Основне виробництво борошна зосереджене у Вінницькій, Харківській, Київській і Дніпропетровській областях (табл. 2).

Негативна динаміка борошномельного виробництва пов'язана зі скороченням обсягу зернових, спрямованих на перероблення. Так, упродовж аналізованого періоду частка борошна, що припадала на 1 т вироблених зернових в Україні, зменшилась на 37% – від 103,7 кг/т у 2013 році до 65,4 кг/т у 2018-му. Іншими словами, лише 6,54% виробленого зерна (пшениці і жита) переробляється на борошно. Серед регіонів потенціал первинного перероблення зернових найбільше втратили: Донецька (17,65 в.п. сумарно за 2014–2018 роки), Івано-Франківська

(16,49 в.п.), Луганська (16,85 в.п.), Одеська (4,02 в.п.), Тернопільська (4,17 в.п.) і Херсонська (6,46 в.п.) області (табл. 3). Такі зміни були спричинені від'ємними темпами приросту виробництва борошна у названих регіонах.

Упродовж 2014–2018 рр. збільшення значень коефіцієнта співвідношення між виробництвом борошна і зернових відбулось лише у 5-ти регіонах. Однак, якщо у Вінницькій, Київській і Хмельницькій областях приріст виробництва зернових супроводжувався ще вищим приростом виробництва борошна, то у Дніпропетровській і Сумській – значення названого коефіцієнта зросли унаслідок зменшення виробництва зернових при порівняно незначних (5,99% і 3,82% відповідно) темпах виробництва борошна. Найвищі показники переробки зерна на борошно стабільно демонструють Київська, Закарпатська, Вінницька і Харківська області.

Ключовим фактором збільшення віддачі від виробництва зерна є забезпечення високого ступеня його перероблення, первинною ланкою якої є виготовлення борошна, а подальшими – виробів із нього. Із негативними тенденціями розвитку борошномольної промисловості в Україні тісно корелювали тренди виготовлення

Таблиця 2

Регіональна структура виробництва борошна пшеничного та пшенично-житнього, %

Область	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Вінницька	8,47	9,14	9,93	13,55	13,39	14,53
Волинська	1,49	1,27	1,58	1,55	1,59	1,67
Дніпропетровська	6,57	7,61	8,07	8,85	9,09	9,50
Донецька	12,03	8,68	1,95	1,19	0,78	0,38
Житомирська	0,56	0,73	0,76	1,02	1,37	1,33
Закарпатська	0,95	1,07	0,99	0,98	0,73	1,13
Запорізька	3,91	4,44	4,30	5,26	4,20	3,67
Івано-Франківська	2,61	2,33	2,20	2,19	1,76	1,66
Київська	5,93	6,26	7,46	6,56	8,77	10,77
Кіровоградська	2,90	3,12	2,77	1,81	1,58	1,27
Луганська	6,92	3,55	2,77	1,95	1,73	1,93
Львівська	2,99	2,90	3,08	3,06	3,57	4,58
Миколаївська	1,88	1,62	2,29	2,50	1,58	1,41
Одеська	5,15	4,73	5,46	5,79	5,71	4,04
Полтавська	3,19	3,43	4,42	4,41	2,76	1,88
Рівненська	1,83	1,98	1,87	1,88	2,04	2,44
Сумська	3,02	5,78	5,76	5,17	4,99	4,28
Тернопільська	2,70	2,92	2,85	3,05	3,03	2,70
Харківська	12,00	13,10	15,58	15,34	14,74	14,47
Херсонська	4,04	4,21	4,45	3,99	3,40	3,19
Хмельницька	2,99	3,19	2,86	3,24	5,49	6,84
Черкаська	5,91	5,86	6,68	4,64	5,94	4,18
Чернівецька	0,88	0,97	0,80	0,95	0,72	0,79
Чернігівська	1,07	1,11	1,13	1,07	1,04	1,35
Всього	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Примітка: джерело – авторські розрахунки за даними ДССУ [7]

продукції з борошна (рис. 2).

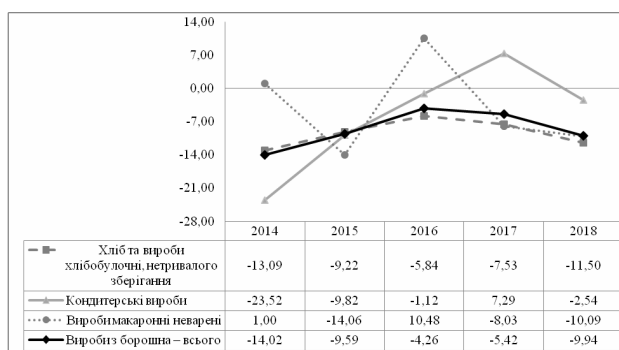

Рис. 2. Темпи приросту виробництва продукції з борошна в Україні, %

Примітка: джерело – авторські розрахунки за даними ДССУ [7]

У 2018 році, порівняно з 2013-м, виробництво хліба та хлібобулочних виробів нетривалого зберігання (надалі – хліба) зменшилось на 39,2% (або 612,3 тис. т); кондитерських виробів – на 28,69%, зокрема печива – на 27,8% (або 66,0 тис. т), а вафель – на 31,4% (або 23,4 тис. т); макаронних виробів – на 20,7% (або 20,7 тис. т). Загаль-

не скорочення виробництва продукції з борошна за цей період склало 36,61%.

Упродовж 2014–2018 рр. лише дві області сумарно продемонстрували зростання у цьому сегменті харчової промисловості: Київська (+4,85 в.п.) і Рівненська (+4,91 в.п.). Остання була єдиною серед регіонів, де було досягнуто приросту виробництва продукції з борошна у 2018 році. Основними виробниками борошняної продукції в Україні є Дніпропетровська, Київська і Харківська області, на які у 2018 році сумарно припадало 31,89% виготовленого в Україні хліба, хлібобулочних, кондитерських і макаронних виробів (табл. 4). До 2015 року лідером за цим показником була Донецька область.

У структурі виробництва продукції з борошна в Україні традиційно домінують хліб та хлібобулочні вироби нетривалого зберігання, хоча з 2016 року намітилась тенденція до поступового зменшення їх частки на користь продукції з поглибленим ступенем перероблення, а саме кондитерських виробів (табл. 5).

Найвищий рівень розвитку кондитерських виробництв характерний для харчової промисловості Львівської і Сумської областей – у 2018

Частка борошна, що припадає на 1 т пшениці і жита, %

Область	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Вінницька	11,78	10,94	10,71	11,21	14,46	13,51
Волинська	5,83	4,10	4,29	3,94	3,91	3,62
Дніпропетровська	7,85	9,57	7,86	11,18	9,64	9,53
Донецька	18,29	12,82	3,66	1,84	1,17	0,65
Житомирська	3,01	3,57	2,59	2,82	4,03	3,11
Закарпатська	17,70	18,26	15,67	16,71	14,70	16,88
Запорізька	5,62	5,48	4,25	5,79	3,80	3,48
Івано-Франківська	24,36	16,39	13,51	13,75	10,96	7,87
Київська	14,52	14,09	14,49	11,29	21,70	18,44
Кіровоградська	5,52	6,19	4,78	3,02	3,28	1,82
Луганська	20,58	10,08	8,36	4,66	3,44	3,74
Львівська	10,51	8,14	7,07	6,98	8,38	8,98
Миколаївська	3,32	2,51	3,06	3,87	2,07	1,62
Одеська	6,70	5,35	5,84	5,15	4,71	2,68
Полтавська	5,76	7,18	6,62	7,16	5,30	2,86
Рівненська	9,84	8,48	7,31	6,97	7,26	7,22
Сумська	6,93	13,21	10,01	10,20	8,91	7,20
Тернопільська	8,21	6,28	5,65	5,26	5,17	4,04
Харківська	12,42	13,55	13,75	13,97	12,36	12,63
Херсонська	9,80	6,36	4,93	5,88	3,87	3,34
Хмельницька	7,57	6,41	4,63	4,40	7,69	8,50
Черкаська	11,72	11,51	10,10	7,07	15,09	6,61
Чернівецька	11,31	10,31	7,57	9,74	6,62	6,75
Чернігівська	3,25	2,92	2,69	2,23	1,98	2,47
Україна	10,37	8,94	7,75	7,47	7,40	6,54

Примітка: джерело – авторські розрахунки за даними ДССУ [6;7]

році частка кондитерських виробів у структурі виготовленої продукції з борошна у цих регіонах досягла, відповідно, 38,72% і 33,70% (проти 22,20% і 18,68% у 2013-му). Частка продукції кондитерських виробництв у названій структурі становила понад 20% також у Вінницькій, Донецькій, Житомирській, Запорізькій, Кіровоградській, Полтавській і Черкаській областях. На виготовленні макаронних виробів спеціалізується харчова промисловість Херсонської (31,95% у структурі продукції з борошна), Рівненської (27,44%), Дніпропетровської (15,35%), Хмельницької (12,32%) і Харківської (11,06%) областей.

Результати здійснених оцінювань дали підстави для диференціації регіонів України на чотири групи за масштабами сільськогосподарського виробництва зернових і продуктів їх промислового перероблення (борошна і виробів із нього). Як видно з табл. 6, переважна більшість (11 у 2018 році) областей належали до четвертої групи, тобто не володіють значним потенціалом виробництва ані зернових, ані продукції з них. Водночас у межах груп упродовж аналізованого періоду відбулись певні зміни (області, які зміни-

ли свої позиції, позначено у таблиці сірим кольором). Найбільший прорив здійснила Хмельницька область, піднявшись із четвертої у першу групу. Ще дві області – Львівська і Сумська – перемістились у другу групу завдяки збільшенню обсягів промислового перероблення зернових. Тернопільська і Херсонська області наростили потенціал виробництва зернових і, відповідно, перейшли у третю групу. Але натомість чотири області (Донецька, Луганська, Полтавська і Черкаська) опустились у четверту групу.

Загалом зменшення обсягів виробництва продукції борошномельної промисловості в основному пов'язане зі зниженням попиту на неї на вітчизняному ринку. Так, порівняно з 2013 роком, фонд споживання хлібних продуктів в Україні зменшився на 14,71% (або 725,9 тис. т), а порівняно з 2000-м, – на 31,49% (або на 1933,7 тис. т). Наведена тенденція свідчить про перенасичення внутрішнього ринку хлібними продуктами. Водночас на світовому ринку попит на зернові постійно зростає. Відповідно збільшується і український експорт у цьому сегменті – за даними Міжнародного торгового центру (ІТС) [8], у рейтингу провідних світових експортерів

Таблиця 4

Регіональна структура виробництва продукції з борошна, %

Область	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Вінницька	3,60	4,10	4,90	4,69	4,81	4,99
Волинська	2,08	2,18	2,72	2,85	2,68	2,49
Дніпропетровська	11,41	12,97	14,51	15,06	15,08	15,04
Донецька	19,69	14,69	5,18	4,76	4,78	4,85
Житомирська	3,81	3,89	3,86	3,50	3,63	3,65
Закарпатська	0,89	0,98	0,91	0,82	0,79	0,80
Запорізька	4,44	4,97	5,64	6,04	6,40	5,76
Івано-Франківська	2,08	2,28	2,30	2,42	2,53	2,50
Київська	4,96	6,20	8,47	9,24	8,84	8,80
Кіровоградська	1,52	1,58	1,27	1,25	1,23	1,31
Луганська	4,75	2,56	0,87	0,87	0,82	0,73
Львівська	4,29	4,74	5,13	5,40	5,91	6,31
Миколаївська	1,77	1,80	2,08	1,95	1,93	1,92
Одеська	6,31	5,67	7,74	6,82	6,64	6,86
Полтавська	2,77	2,96	3,14	3,58	3,52	3,48
Рівненська	1,92	2,28	2,74	2,91	3,07	3,41
Сумська	3,54	3,52	3,88	3,78	4,41	4,23
Тернопільська	0,78	0,83	0,77	0,67	0,66	0,68
Харківська	6,29	7,38	8,34	8,92	8,23	8,05
Херсонська	2,27	2,73	3,04	3,00	2,78	2,86
Хмельницька	3,63	4,36	4,51	4,67	4,81	4,86
Черкаська	3,59	3,53	3,58	3,19	2,97	2,94
Чернівецька	1,46	1,63	1,74	1,61	1,60	1,65
Чернігівська	2,15	2,15	2,67	1,99	1,87	1,85
Всього	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Примітка: джерело – авторські розрахунки за даними ДССУ [7]

Таблиця 5

Структура виробництва продукції з борошна в Україні*, %

Продукція	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Хліб та вироби хлібобулочні, нетривалого зберігання	79,14	80,00	80,33	79,00	77,23	75,89
Кондитерські вироби	15,79	14,05	14,01	14,47	16,41	17,76
Вироби макаронні неварені	5,07	5,95	5,66	6,53	6,35	6,34
Всього	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Примітка: джерело – авторські розрахунки за даними ДССУ [7]

пшениці Україна (із часткою 7,3% світового експорту) у 2018 році займала шосту позицію після Російської Федерації, Канади, США, Франції і Австралії. Натомість у світовому експорті жита частка України є незначною ($\approx 0,6\%$). Упродовж 2014–2018 рр. темп приросту українського експорту пшениці склав 58,83% (табл. 7), тоді як за 10 місяців 2019 року значення цього показника досягло 49,70%.

Попри зменшення у 2018 році експорту борошна пшеничного на 26,24%, загальне зростання значень цього показника упродовж аналізованого періоду склало 0,09%. Натомість експорт хлібобулочних виробів скоротився на 8,77% (сумарно на 56,14%). Водночас варто відмітити нарощення (суттєвими темпами) із

2017 року експорту виробів із тіста без дріжджів. Однак, незважаючи на таку позитивну тенденцію, частка цього виду продукції харчової промисловості у структурі українського товарного експорту залишається мізерною – 0,09% у 2019 році (проти 0,07% у 2013-му), тоді як частка пшениці досягла 7,29% (проти 2,99%).

Для України характерне стійке зростання рівня експортоорієнтованості виробництва зернових, борошна та виробів із нього. Проте, у співвідношенні між обсягами випуску і експорту названих видів продукції є значний дисбаланс: експортоорієнтованість виробництва зернових культур значно більша, порівняно з виробництвами харчової промисловості. Так, зокрема, частка експорту у випуску пшениці у 2018

Таблиця 6

Групування регіонів України за потенціалом виробництва зернових (пшениці і жита) та продуктів їх переробки (борошна і виробів із нього)

№ групи	Характеристика групи	2013	2018
I	Значні обсяги сільськогосподарського виробництва зернових та продуктів їх промислового перероблення	Вінницька Дніпропетровська Донецька* Запорізька Одеська Харківська Черкаська*	Вінницька* Дніпропетровська Запорізька* Одеська Харківська Хмельницька
II	Високий ступінь промислової переробки зернових при невеликих обсягах їх сільськогосподарського виробництва	Київська Луганська	Київська Львівська* Сумська*
III	Невисокий ступінь промислової переробки зернових при значних обсягах їх сільськогосподарського виробництва	Кіровоградська Миколаївська Полтавська	Кіровоградська* Миколаївська Тернопільська Херсонська
IV	Невеликі обсяги сільськогосподарського виробництва зернових і продуктів їх промислової переробки	Волинська Житомирська* Закарпатська Івано-Франківська Львівська Рівненська Сумська Тернопільська Херсонська Хмельницька Чернівецька Чернігівська	Волинська Донецька* Житомирська* Закарпатська Івано-Франківська Луганська Полтавська* Рівненська Черкаська* Чернівецька Чернігівська

*Спеціалізація регіону на виготовленні кондитерських виробів

Примітка: джерело – авторська розробка

Таблиця 7

Темпи приросту українського експорту зернових культур і продуктів їх перероблення, %

Код за УКТЗЕД*	Товар	2014/2013	2015/2014	2016/2015	2017/2016	2018/2017	2018/2013
1001	Пшениця	21,21	-2,36	21,39	1,53	8,89	58,83
1002	Жито	176,41	-67,67	-68,53	311,65	298,97	361,84
1101	Борошно пшеничне	1,66	-4,63	7,76	29,89	-26,24	0,09
19.02	Вироби з тіста без дріжджів	-7,56	-17,37	-13,55	23,21	10,16	-10,37
19.05	Хлібобулочні вироби	-30,57	-49,55	24,93	9,89	-8,77	-56,14

*УКТЗЕД – Українська класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності

Примітка: джерело – авторські розрахунки за даними ДССУ [9]

році перевищила аналогічний показник продукції борошномельної промисловості у 3,54 разу (табл. 8).

Будучи потужним експортером зернових, Україна майже не імпортує цих видів продукції. Хоча обсяг імпорту пшениці є незначним, однак, має сталу тенденцію до зростання – 4,04 тис. т у 2018 році проти 1,78 тис. т у 2013-му. Натомість динаміка імпорту жита є нестаб-

ільною: 0,4 тис. т у 2018 році проти 0,19 тис. т у попередньому році і проти 16,34 тис. т у 2016-му. Із 2017 року обсяг імпорту пшеничного борошна перевищує обсяг імпорту пшениці. У 2018 році таке переважання склало 2,6 разу, тоді як у 2015–2016 рр. ситуація була протилежною – імпорт пшениці покривав імпорт борошна із неї у середньому у 2 рази. Основним імпортерами продукції борошномельно-круп'яної промисло-

Частка експорту у випуску, %

Код за УКТЗЕД*	Товар	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1001	Пшениця	34,84	43,73	50,70	68,81	66,19	66,54
1002	Жито	2,48	12,32	5,81	1,57	4,93	26,39
II (11)	Продукція борошномельно-круп'яної промисловості	9,31	11,52	14,92	18,81	22,49	18,78

Примітка: джерело – авторські розрахунки за даними ДССУ [7;9]

вості є густозаселені регіони: Дніпропетровська (32,94% від загального обсягу українського імпорту цього виду продукції у 2018 році), Харківська (31,02%) і Київська (12,63%) області.

Після скорочення упродовж 2014–2016 рр. імпорту готових продуктів із зерна (тобто продукції поглибленої переробки) із 2017 року відбувається його прискорене зростання, а надто виробів із тіста без дріжджів. Так, у 2018 році обсяг імпорту цих виробів (36,5 тис. т) перевищив рівень 2013-го на 11,27%. 50,18% імпорту виробів із зерна припадало сумарно на Дніпропетровську і Київську області. Окрім них, значні обсяги цього виду продукції харчової промисловості також імпортували Одеська (11,68%), Львівська (9,37%) і Харківська (8,38%) області.

Загалом імпортозалежність внутрішнього споживчого ринку продукції харчової промисловості (у сегменті продукції з борошна) в Україні є невисокою. Так, частка імпорту у роздрібному товарообороті хлібобулочних виробів становить 2,6%, кондитерських виробів – 6,9%, борошна – 5,1%, тоді як макаронних виробів – 25,1% [10, с. 39–40]. Найбільша частка імпорту у споживанні макаронних виробів характерна для Дніпропетровської (30,3%), Донецької (28,0%), Луганської (27,9%), Миколаївської (27,7%) і Харківської (27,1%) областей. Наведені дані свідчать, що попри спеціалізацію харчової промисловості Дніпропетровської і Харківської областей на виробництві макаронних виробів, ці регіони мають значний потенціал для імпортозаміщення у названому виробництві.

Висновки

Україна володіє потужним сировинним потенціалом для розвитку виробництв харчової промисловості, зокрема, у сегменті виготовлення продуктів із зерна, передусім борошна. Однак, на борошно в Україні переробляється мізерна частка (6,54% у 2018 році) виробленого зерна (пшениці і жита). Основними причинами скорочення обсягів борошномолольного виробництва є зменшення попиту на його продукцію на внутрішньому споживчому ринку, а також обсягів промислового використання борошна, зокрема в хлібопекарській промисловості, яка є найбільшим споживачем цього продукту (60% у

структурі споживання). Зниження попиту на готову продукцію борошномельного виробництва формує низький рівень завантаження як старих, так і нових або модернізованих високопродуктивних млинів. Потужності українських борошномельних підприємств завантажені лише на 30–50%. Для немодернізованих виробництв ситуація ускладнюється через високу енергоємність, що ставить під сумнів доцільність їх подальшого функціонування. Загалом це негативно впливає на формування цін попиту на пшеницю на внутрішньому ринку, а надто – на рентабельність борошномельного виробництва, яка становить менше 1%. Своєю чергою, низька ефективність борошномолольного виробництва безпосередньо пов'язана із незбалансованістю ринку борошна в Україні. Тенденція нарощення експорту зернових, поряд зі скороченням обсягів їх внутрішнього споживання, передусім продовольчого, поступово руйнує виробничий потенціал та інфраструктуру названого ринку, активізуючи імпорт готових зернових і хлібних продуктів. Так, у 2018 році обсяги експорту пшеничного борошна (у вартісному виразі) становили лише 2,37% (проти 3,76% у 2013 році) від експорту пшениці, а дохідність зовнішніх борошняних поставок була у понад 2 рази нижчою, аніж дохідність зернотрейдерів.

Водночас вітчизняна борошномельна промисловість відчуває гостру нестачу зерна (передусім пшениці) з необхідними показниками твердості або вмісту клейковини. Підтвердженням цього є зростання імпорту зернових культур високої якості як сировини для борошномельних виробництв. Також Україна нарощує імпорт житнього борошна (за попередніми даними, у 2019 році його обсяги склали близько 30 тис. т), паралельно зменшуючи власне виробництва жита через його низьку маржинальність. До прикладу, у Білорусі, яка є основним експортером житнього борошна в Україну, діє заборона на експорт цієї зернової культури.

Цілком очевидним є факт, що виробництво і переробка зернових культур в Україні має високі потенційні резерви. Однак, для перероблення таких обсягів зернових, які сьогодні виробляються, а також з огляду на зростання світо-

вого попиту на продукти із зерна та борошна, нам необхідна сучасна, потужна, диверсифікована переробна (передусім харчова) промисловість. Зокрема перспективним сегментом останньої вбачається поглиблена переробка зернових, технології якої досить поширені у світі. Так, у країнах ЄС функціонують 78 підприємств такого профілю, у США – 21, у РФ – 4, в Узбекистані – одне, а у Казахстані будуються два. Одним із пілотних проектів в Україні є спільний із болгарськими інвесторами проект будівництва заводу із виробництва обладнання для глибокої переробки зернових та олійних культур, ініціатором якого є VECTOR Company Group, і який планується ввести в експлуатацію упродовж 2020–2021 рр.

На сьогодні поглиблене перероблення зернових – це загальносвітовий тренд, що передбачає запровадження інноваційних технологій, створення нових робочих місць і отримання доданої вартості. Вона включає, з-поміж іншого, виготовлення сировини (крохмалю, глюкозно-фруктозних сиропів та ін.) і тари (біопластику) для продукції харчової промисловості. Для України стимулювання розвитку виробництв із глибокої переробки зернових може стати дієвим інструментом як реалізації політики імпортозаміщення, так і посилення присутності вітчизняних товаровиробників на преміальних ринках продукції з високою доданою вартістю.

Зміна співвідношення між сировиною, продуктами первинного перероблення та готовою продукцією в загальному обсязі експортованої продукції АПК є одним із завдань реалізації Стратегії розвитку експорту продукції сільськогосподарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року, схваленої Кабінетом Міністрів України 10 липня 2019 року. Світові тенденції вказують на зростання попиту на харчові продукти (передусім унаслідок збільшення кількості населення планети), що в перспективі може дозволити українським товаровиробникам посилити свої конкурентні позиції на міжнародному ринку продуктів харчування. Найбільш перспективними вільними нішами у цьому сегменті є органічна та безглютенова продукція із зерна, а також дешевша (традиційна за номенклатурою) продукція, яка користується попитом у країнах із високими темпами приросту населення (Африки і Азії).

Окремі продукти із зерна, виготовлені в Україні (борошно пшеничне, макаронні ви-

би, пряники та ін.) вже зайняли свою нішу на зовнішньому ринку. Однак, для подальшого зміцнення конкурентних позицій потрібно підвищувати якість і розширювати асортимент такої продукції та удосконалювати технології її виробництва, відповідно до вимог сучасних міжнародних стандартів і регламентів.

До основних завдань, спрямованих на досягнення Україною статусу провідного експортера не лише зернових культур, але й продуктів їх промислової переробки (зокрема виготовлених із борошна) на світовому ринку, нами віднесено:

- впровадження інноваційних технологій вирощування зернових культур та, водночас, підвищення рівня технічного оснащення борошномельних виробництв задля підвищення якості готової продукції із забезпеченням вимог світових стандартів;

- стимулювання кооперації та інтеграції (горизонтально-вертикальної) сільськогосподарських і промислових товаровиробників у процесах первинного оброблення, заготівлі та реалізації виготовленої продукції;

- розвиток транспортної інфраструктури (передусім у сільській місцевості) на засадах державно-приватного партнерства;

- удосконалення промоції і логістики просування товарів вітчизняної харчової промисловості на світовий ринок задля уникнення потенційних втрат за ціною і якістю;

- активізація діяльності у напрямку створення сприятливих інституційних умов для подальшого розвитку потужних експортоорієнтованих виробництв і, водночас, розвитку малих та середніх підприємств, які виготовляють товари з високою доданою вартістю, зокрема, на основі органічних продуктів рослинного походження;

- стимулювання експортної активності суб'єктів агропромислової діяльності шляхом надання їм організаційно-технічної та інформаційної підтримки у напрямку удосконалення системи управління якістю продукції та забезпечення міжнародної сертифікації виробництв.

Реалізація окреслених завдань дозволить українським товаровиробникам не лише закріпити набуті позиції на світовому ринку, але й розширити як географічну структуру експорту (ринки збуту у розрізі країн і регіонів), так і товарну номенклатуру експортованої агропродукції, зокрема, у преміальних сегментах.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Аграрний і сільський розвиток для зростання та оновлення української економіки : наукова доповідь / за ред. чл.-кор. НАН України Бородіної О.М., д-ра екон. наук Шубравської О.В. ; НАН України, ДУ “Ін-т екон. та прогнозув. НАН України”. К., 2018. 152 с. <http://ief.org.ua/docs/sr/298.pdf>

2. Галенко О.І. Розвиток світового ринку зерна: проблеми і тенденції. *Агросвіт*. 2017. № 10. С. 24–29. Режим доступу до ресурсу: http://www.agrosvit.info/pdf/10_2017/6.pdf.4.

3. Грідін О.В. Зернопродуктовий підкомплекс України: сучасний стан, актуальні проблеми та перспективи розвитку. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2017. № 1. С. 21–27.

4. Маркіна І.А., Аксюк Я.А. Аналіз стану та передумов розвитку підприємств зернопереробної галузі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Випуск 21. Частина 2. 2018. С. 12-19.

5. Шаповаленко О. І., Євтушенко О. О., Петренко А. О. Підвищення експортного потенціалу зернопереробних підприємств. Національний університет харчових технологій. Режим доступу до ресурсу: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/26998/1/6.pdf>

6. Статистичний збірник “Рослинництво України”. Офіційний сайт Державної служби статистики України. 2019. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/04/zb_rosl_2018.pdf

7. Виробництво промислової продукції за видами по регіонах. 2019. Офіційний сайт Державної служби статистики України. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2003/pr/ovp/ovp_u/arh_ovp.html

8. International Trade Centre (ITC) // Annual Report 2018. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.intracen.org/uploadedFiles/intracenorg/Content/About_ITC/Corporate_Documents/Annual_Report/AR2018.pdf

9. Митна статистика. Офіційний сайт Державної фіскальної служби України. 2019. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://sfs.gov.ua/ms/fl1>

10. Оцінка імпортозалежності економіки України (за сегментами споживання продукції переробної промисловості): науково-аналітична доповідь / [С.О. Ішук, Л.Й. Созанський]; НАН України. ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього Національної академії наук України”. Львів, 2018. 42 с. Режим доступу до ресурсу: <http://ird.gov.ua/irdp/e20180603.pdf>

ОЦЕНКА ПОТЕНЦИАЛА ПРОИЗВОДСТВА МУКИ И ПРОДУКЦИИ ИЗ НЕЕ В УКРАИНЕ: РЕГИОНАЛЬНОЕ ИЗМЕНЕНИЕ

Ишук С.А.

В статье проведено комплексное исследование ключевых тенденций в производстве зерновых (пшеницы и ржи) и продуктов их промышленной переработки в Украине в региональном измерении. Результаты анализа выявили, что несмотря на наличие значительной сырьевой базы, отечественное мукомольное производство характеризуется негативной динамикой, которая является следствием сокращения объемов зерновых, направленных на переработку в течение 2014–2018 годов, на 37%. В результате в Украине только 6,54% произведенного зерна перерабатывалось в муку. С негативными тенденциями развития мукомольной промышленности тесно коррелируют тренды изготовления продукции из муки, в частности производство хлеба и хлебобулочных изделий за указанный период сократилось на 39,21%, кондитерских изделий – на 28,69%, а макаронных изделий – на 20,7%. Автором выполнена группировка регионов по масштабам производства зерновых и продуктов их переработки (муки и изделий из нее). Определен потенциал развития производства продукции из муки в контексте ее основных видов на мезоуровне, а также степень специализации регионов на изготовлении кондитерских изделий. Проведена структурно-динамическая оценка экспортно-импортных операций с зерновыми культурами и продуктами их промышленной переработки. Установлено, что для Украины характерным является устойчивый рост уровня экспортной ориентации этого сегмента экономики, но в соотношении между объемами производства и экспорта зерновых и продукции из них наблюдается существенный дисбаланс. В частности, доля экспорта в производстве пшеницы в 2018 году превысила тот же показатель по продукции мукомольной промышленности в 3,54 раза. В этом контексте обозначены ключевые направления развития в Украине производств по углубленной переработке зерновых культур. Сделаны предложения по организационному и институциональному стимулированию отечественного экспорта продукции пищевой промышленности, в частности, изготовленной из зерна и муки.

Ключевые слова: производство зерна, мука, промышленная переработка, продукты из муки, регионы, экспорт, импорт.

Надійшла 04.03.20

Рецензент: к.е.н., проф. Колесніков В.П.

ASSESSMENT OF PRODUCTION POTENTIAL OF FLOUR AND ITS PRODUCTS IN UKRAINE: A REGIONAL DIMENSION

Ishchuk S.O.

SI «Institute of Regional Research n.a. M.I. Dolishniy of the NAS of Ukraine», Lviv, Ukraine

e-mail: iso.ird@ukr.net

Ishchuk S.O. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3698-9039>

The article provides a comprehensive study of key trends in the production of cereals (wheat and rye) and products of their industrial processing in Ukraine in the regional context. The results of the analysis showed that despite the presence of a large raw material base, the domestic flour-milling production is characterized by a negative dynamics, which is a consequence of a decrease in the volume of cereals sent for processing during 2014–2018 by 37%. As a result, only 6.54% of the grain produced in Ukraine was processed into flour. The negative trends in the flour-milling manufacturing were closely correlated with the trends of flour products manufacturing, in particular the production of bread and bakery products decreased by 39.21% over the period, confectionery - by 28.69%, and pasta – by 20.7%. The grouping of regions by the scale of production of grain and products of their processing (flour and its products) was carried out by author. The development potential of flour products processing in the context of their main types at the meso level, as well as the degree of specialization of the regions in the production of confectionery, were determined. The structural and dynamic assessment of export-import operations with cereals and products of their industrial processing was carried out. It is determined that a steady increase in the level of export orientation of this segment of the economy is characteristic for Ukraine, but there is a significant imbalance in the ratio between the output and export of cereals and their products. Thus, the share of exports in wheat production in 2018 exceeded the similar indicator for the products of the flour-milling manufacturing by 3.54 times. In this context, the key areas of development of in-depth processing of grain in Ukraine were outlined. Suggestions for organizational and institutional stimulation of food products export, including those made from grain and flour, were presented.

Keywords: grain production, flour, industrial processing, flour products, regions, exports, imports.

REFERENCES

1. Borodina, O. M., & Shubravska, O. V. (Eds.) (2018). *Ahrarnyy i sil's'kyy rozvytok diya zrostannya ta ovlennya ukraïns'koyi ekonomiky* [Agrarian and rural development for growth and renewal of the Ukrainian economy]. Retrieved from <http://ief.org.ua/docs/sr/298.pdf>. Kyiv: Institute for economics and forecasting National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
2. Halenko, O. I. (2017). *Rozvytok svitovoho rynku zerna: problemy i tendentsiyi* [The Development of World Grain Market: Problems and Tendencies]. *Ahrosvit – Agrosvit*, 10, 24-29. Retrieved from http://www.agrosvit.info/pdf/10_2017/6.pdf.4 [in Ukrainian].
3. Gridin, O.V. (2017). *Zernoproduktovyy pidkompleks Ukrayiny: suchasnyy stan, aktual'ni problemy ta perspektyvy rozvytku* [The grain products subcomplex in Ukraine: modern state, actual problems and prospects of development]. *Aktualni problemy innovatsiyoi ekonomiky – Actual problems innovative economy*, 1, 21-27 [in Ukrainian].
4. Markina, I. A., & Aksyuk, Ya. A. (2018). *Analiz stanu ta peredumov rozvytku pidpryemstv zernoperobnoyi haluzi Ukrayiny* [Analysis of the Condition and Preconditions of the Development of Enterprises of the Grain Processing Industry in Ukraine]. *Naukovyyi Uzhorodskoho natsionalnoho universytetu – Uzhorod National University Herald*, 21 (2), 12-19 [in Ukrainian].
5. Shapovalenko, O.I., Yevtushenko, O.O., & Petrenko, A.O. *Pidvyschennya eksportnoho potentsialu zernoperobnykh pidpryemstv* [Export potential of grain-processing enterprises and its increase]. (n.d.). *dspace.nuft.edu.ua*. Retrieved from <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/26998/1/6.pdf> Kyiv: National University of Food Technologies [in Ukrainian].
6. *Statystychnyy zbirnyk “Roslynnnytstvo Ukrayiny”*. Ofitsiyyny sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrayiny 2019. [www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/04/zb_rosl_2018.pdf). Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/04/zb_rosl_2018.pdf [in Ukrainian].
7. *Vyrobnytstvo promyslovyoi produktsiyi za vydamy po rehionakh*. Ofitsiyyny sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrayiny. 2019. [www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2003/pr/ovp/ovp_u/arh_ovp.html). Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2003/pr/ovp/ovp_u/arh_ovp.html [in Ukrainian].
8. International Trade Centre (ITC) (2019). *Annual Report 2018*. www.intracen.org. Retrieved from http://www.intracen.org/uploadedFiles/intracencorg/Content/About_ITC/Corporate_Documents/Annual_Report/AR2018.pdf [in English].
9. *Mytna statystyka*. Ofitsiyyny sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrayiny. 2019. [sfs.gov.ua](http://sfs.gov.ua/ms/f11). Retrieved from <http://sfs.gov.ua/ms/f11> [in Ukrainian].
10. Ishchuk, S. O. & Sozansky, L. Y. (2018). *Otsinka importozahezhnosti ekonomiky Ukrayiny (za sehmentamy spozhyvannya produktsiyi pererobnoyi promyslovosti)* [Estimation of import dependence of economy of Ukraine (by segments of consumption of processing industry products)]. Scientific and analytical Report. Lviv: Institute of Regional Research named after M.I. Dolishniy of the NAS of Ukraine. Retrieved from <http://ird.gov.ua/irdp/e20180603.pdf> [in Ukrainian].